

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1952

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1952

*With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen*

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1952

Forside: Stabelhøje ved Agri på Mols

Redaktion:
P. V. GLOB

Copyright 1952
by
Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark
by
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clicheer:
Hammerschmidt — Århus

Jysk Arkæologisk Selskab

satte dette Kuml

for

THERKEL MATHIASSEN

på 60-årsdagen

5. IX. 52

og gav det følgende

INDHOLD

<i>Johannes Brøndsted: Forord</i>	6
<i>Mogens Ørsnes-Christensen: En gravhøj i Sevel sogn</i>	9
<i>Elise Thorvildsen: Menneskeofringer i oldtiden</i>	32
<i>Anders Kragh: Stenalderens flintteknik</i>	49
<i>Sigvard Skov: Et middelalderligt skibsfund</i>	65
<i>Hans Norling-Christensen: Gravfund fra Borritshoved</i>	84
<i>P. J. Riis: En jysk antiksamling</i>	93
<i>S. Vestergaard Nielsen: Stendyngegrave fra jættestuetid</i>	109
<i>Peter Riismøller: Frøya fra Rebild</i>	119
<i>Joachim Werner: Nørrejske bronzebælter fra jernalderen</i> ...	133
<i>Harald Andersen: Fra tomten af en sløjfet høj</i>	144
<i>C. G. Schultz: Jellingebægeret — vor ældste kristne kalk?</i> ...	187
<i>Harald Andersen: Vinterudgravning i Braa</i>	199
<i>Jysk Arkæologisk Selskab</i>	206

Fig. 1. Jellingebægeret.
The Jelling beaker, c. 3:2.

JELLINGEBÆGERET — VOR ÆLDSTE KRISTNE KALK?

Af C. G. SCHULTZ

Nær kultpladsen og kongesædet i Uppsala og ved Borre, på vestsiden af Oslo fjord, findes der grupper af høje, hvis dimensioner i sandhed er majestætiske. De tre Uppsala-høje har været genstand for grundige undersøgelser, fra en enkelt af de 9 større Borrehøje har man oldsager, og fra to isolerede norske gravhøje, Gokstad og Oseberg, ligeledes i Vestfold, stammer de berømte, enestående rige fund af vikingeskibe. Disse svenske og norske storhøje kan altså dateres, så sikkert som fundmaterialet nu tillader, men man har ikke følt sig tilfredsstillet af de varsomme svar, arkæologien kan give. Ledet af et dunkelt oldkvad, Tjodulf fra Kvins Ynglingetal, der opregnede Harald Hårfagers forfædre gennem 30 generationer (et vældigt tidsrum) og meddelte deres døds måde — hvordan de blev indebrændte, hængte eller ynkeligt druknede — og hvor de lå begravede, har man ment nøjere at kunne fastslå over hvem hver enkelt af disse storhøje er blevet rejst. De tre kæmpestore høje i Uppsala gemte således bålresterne af kongerne Aun, Egil og Adils¹). Den ind imellem

de to sidste manglende kong Ottar Vendelkrake henføres til Ottarshøjen i Vendel i Uppland, ikke til Vendsyssel, hvor Snorre lader ham blive hængt. Dronning Åsa, Harald Hårfagers farmoder, er blevet stedt til hvile i Osebergskibet, Olav Geirstade-alf, hans farbroder, i Gokstadskipet, og af de navnløse høje i Borre må netop den nordre, den eneste, fra hvilken der kendes fund, et rigt gravgods, omfattende et skib, smukke, forgyldte seletøjsbeslag m. v., være en tomgrav, nemlig Harald Hårfagers faders, thi »kong Halvdans æresgrav på Vestfold kan vanskelig søges udenfor Borre, og det gjorte skibsfund stemmer ypperligt i tid med Halvdans dødsår«. – Snorre kendte 4 Halvdanshøje, ifølge ham rejst hver over en fjerdepart af liget; den ældste kilde, der er fra omkring 1200, siger, at kongen blev højlagt på Ringerike, langt inde i landet²).

Disse identifikationer har ikke givet anledning til nogen større debat. Hvor usikre de må være fremgår af en sammenligning med vore egne kongehøje i Jelling, hvor jo, om noget sted, en løsning skulle være indenfor rækkevidde, en navngivning mulig. Her er der kun to høje, og mellem dem står der to runestene, der tilsammen omtaler præcis to personer som afdøde, Kong Gorm og Dronning Thyre, nok så historiske som Harald Hårfagers nærmeste forgængere og ganske anderledes virkelige end de ældre norske og de ursvenske Ynglingekonger, som turde være apokryfe. Af de to runestenes indskrifter ses, at det mindre kuml er gjort af Gorm efter Thyre, og at Harald lod det store gøre »efter Gorm sin fader og Thyre sin moder, den Harald, som vandt sig alt Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«. For så vidt er alt i orden. I middelalderen var man da heller ikke i tvivl. Henimod 1200, altså grumme tidlig i nordisk litterær overlevering, meddeler Sven Aggesen, at Harald lod begge sine forældre jorde på hedningers vis i to lige store høje, at ligne med prægtige mausolæer, ved kongsgården i Jelling³), og dette har været historisk sandhed indtil for knap 100 år siden. I 1820 gravede man sig tilfældigt, under oprensningen af et udtørret vandhul i nordhøjens top, ned til et stort gravkammer af træ. Det var tydeligt nok plyndret i gammel tid, men afgav dog nogle meget vigtige småfund af høj kvalitet. Opdagelsen af gravkammeret ændrede intet ved den hædvundne opfattelse, ifølge hvilken nordhøjen var Thyres, sydhøjen Gorms; den kunde fastholdes indtil 1861, da Frederik d. 7. lod begge høje undersøge, og det viste sig, at sydhøjen var tom. Samme høj blev fuldstændig gennemgravet 1941, atter med negativt resultat, men heldigt nok lykkedes det udgraveren, E. Dyggve, at gøre en række meget vigtige nye iagttagelser, hvorved, så vidt man kan dømme af de midlertidige publikationer, mindesmærkernes indbyrdes aldersforhold er fastlagt. Sydhøjen er yngst, den er opdyngtet over den sydvendte spids af en kæmpe stor stensætning, der synes at være sammenkomponeret med nordhøjen. I stensætningens midte står Haraldsmonumentet, den store runesten⁴).

Siden 1861 er de mange problemer, der knytter sig til Jellingehøjene og runemonumenterne, blevet vendt og drejet så ofte, at litteraturen derom snart er vanskelig at holde rede på. Der er gjort mange gode og rigtige iagttagelser, men det er, som om alt kun har tjent til at gøre puslespillet mere indviklet. Det er i forvejen svært at få det givne til at gå op; fælles for næsten alle løsninger er måske derfor, at de arbejder med begge de to store afdøde, Gorm og Thyre, og kun med dem, og prøver på at forklare, hvorledes deres grave kan være indgået i monumentkomplekset. Sten Anjou's: Kungshögarna i Jellinge, der fremkom 1934 i »Fornvännen«, er det første bud på denne uskrevne lov. Hans løsning er dristig, taget som helhed vistnok også forfejlet, men hans arbejde indeholder iagttagelser, som meget vel kan være værdifulde og rigtige.

Ifølge Anjou har Gorm bisat Thyre i den søndre høj og rejst den lille runesten over graven. Senere har Harald begravet Gorm i samme høj og erstattet Gorms mindesten med den store, Haraldsstenen, som Anjou mener har knejset på højen indtil 1586, da den blev flyttet ned foran kirkens våbenhusdør. Den omstændighed, at der ikke i 1861 blev fundet spor af grave i sydhøjen, forklarer Anjou ved, at sydhøjen enten er et kenotaf, et tomt gravminde, eller ved at antage, at både Gorm og Thyre er blevet brændt, og at man ikke har fundet bålresterne. På denne måde får Anjou nordhøjen fri, og han påpeger, at der i dennes gravkammer, altså i den eneste grav, der virkelig er påvist i Jelling, er fundet genstande af kristeligt præg. De vigtigste af disse er 1) et lille hængekors, 2) en stump af en firkantet skål eller bakke, som han tyder som en disk, og endelig 3) det berømte Jellingebæger, som han mener er en kristen kalk. Graven i nordhøjen må derfor være indrettet til en kristen person, og denne er, ifølge Anjou, sandsynligvis Harald Blåtand selv. Begrundelsen for, at det netop måtte være Harald, fandt Anjou ved en stilistisk sammenligning mellem Haraldsstenens ornamentik og nogle i gravkammeret fundne rester af et gennembrudt trægitter. Da Anjou går ind for den senest mulige datering af den store runesten, ifølge hvilken den bør tænkes rejst omkring 980, kort før Haralds død, må også graven være sen, og altså snarest hans. Og da Anjou – utvivlsomt med rette⁵⁾ – mistænkeliggør den primære, men næsten 100 år senere kilde, Adam af Bremen, som lader Harald blive begravet i Roskilde, så er der jo intet i vejen for, at han kan have hvilet i Jellinge.

Nu, efter Dyggves Jellingeundersøgelser, er det let at se, at Anjous bestemmelse af sydhøjen ikke kan holde. Den tomme søndre høj er yngst og kan hverken have været Gorms eller Thyres. Spørgsmålet bliver da, om man alligevel kan hævde, at kammeret i nordhøjen er Harald Blåtands grav. Er dette tilfældet, så må fundene fra nordhøjen være yngre, end man hidtil har været tilbøjelig at mene. Man må give Anjou ret, når han fremhæver, at Jellingefundene er et vigtigt kronologisk

Fig. 2. Paten og kalk, fra ærkebiskop Poppo af Triers grav.
Paten and chalice from the grave of Archbishop Poppo of Treves, c. 1:1.

holdepunkt i den sene vikingetids stilhistorie. Det er ikke ligegyldigt, om de fund, som har givet Jellingestilen navn, er kommet i jorden en menneskealder før eller senere. Og endelig må man understrege, at hvis Jellingebægeret virkelig tør opfattes som en nadverkalk, så er det den ældste, vi ejer i norden, og ikke bare en smuk og sjælden oldsag, men et yderst kosteligt og ærværdigt klenodie.

Lad os først overveje, om de tre opregnede genstande kan være kristelige, om bægeret kan være liturgisk inventar. I praksis vil dette indskrænke sig til en vurdering af bægeret, thi at korset er et kristent symbol, et hængekors, er indiskutabelt, selv når øskenen, som her, er afbrækket. Dets form og beskedne ornamentik hindrer ikke en datering til 900-tallet, og selv om det er fremrodet sekundært⁶⁾, af udkørt fyld, er der ingen grund til at betvivle, at det kan stamme fra gravkammeret. At den lille hjørnestump af en firkantet sølvbakke, hvis rand er prydet med en bort af de i vikingetiden almindelige, med ophøjede punkter udfyldte, trekantede indstemplinger, nu netop er en paten, er derimod lidet sandsynligt. Bægeret er jo dog rundt, og reglen den, at disk og kalk passer sammen, således at disken kan lægges som låg over kalken⁷⁾. Anjou har da heller ikke kunnet give noget acceptabelt eksempel på en firkantet paten; en sådan måtte som forudsætning have en firkantet kalk. Dette har nu mindre at sige; en rund, til bægeret passende disk kan have været til stede og være gået tabt, da gravkammeret blev plyndret i gammel tid.

Interessen samler sig altså om bægeret (fig. 1), et kun 4,3 cm højt, massivt lille fodkar støbt af sølv, indvendig med rester af tyk forgyldning, udvendig smykket med prægtig og stilsikker dyreornamentik, hvis

gravering er fremhævet med metaltrådsindlægning og niello. Man må stærkt pointere, at mens ornamentikken er udpræget nordisk, vel endog i så snæver forstand, at man måske burde kunne udelukke nordbo-bygderne hinsides vesterhavet, så virker bægeret ved sin form mærk-værdig fremmed og unikt blandt vikingetidens brugsgenstande fra daglig-livet. Det er vistnok ikke muligt fra de meget talrige danske og skandi-naviske skattefund, der indeholder adskilligt helt og meget sønderbrudt drikkesølv, at fremdrage eet eneste stykke, som har den svageste lighed med Jellingebægeret. Det er det eneste fodbæger man kender fra nordisk vikingetid, og det er utvivlsomt opbygget som en alterkalk, tydeligt ind-delt i fod, skaftknop (»nodus«) og kumme (»cuppa«), et grundforhold, på hvilket man må lægge stor vægt. Men dermed er også omtrent alt sagt i første omgang. Når man undersøger, hvorledes 900- og 1000-tallets europæiske gravkalk ser ud, så finder man, at Jellingebægrets lave, skive-agtige fod og koniske, forneden kantede, kun af en lille skråfas brudte cuppa er detaillier, som afviger fra det normale⁸). Formatet derimod kunde passe; der findes sikre gravkalk, som kun er 5 cm høje. Grav-kalke, hvilket så godt som altid vil sige rejsekalk, fra omtrent samme tid som Jellingebægeret og som dette af ædelt materiale, sølv eller guld, er ikke helt sjældne i vore sydlige nabolande. Således er der bevaret hele 5 i Hildesheim, deriblandt en dansk gejstligs, den 1044 afdøde bisp Tymmes. På ubetydeligheder nær ligner de hinanden og svarer til den fig. 2 afbildede guldalk som, tilligemed en disk af samme materiale, er optaget af ærkebiskop Poppo af Triers grav († 1045)⁹). Poppo-kalken er diminutiv, kun 5 cm høj, dens tilsnit typisk europæisk, med kegle-formet, forholdsvis høj fod, og rundet cuppa. Meget nær samme ud-

seende har den vistnok i Skara domkirke fundne lille kalk (fig. 3) med indskriften: ADALVARDUS PECCATOR¹⁰), som kan have tilhørt een af de to missionsbisper af navnet Adalward, som efter hinanden virkede i Sverige i årene omkring 1050-70, og af hvilke i hvert fald den yngre vides at have været i Skara. Han døde dog i Bremen¹¹).

Adalwardkalken er ganske vist fundet i Norden, den er den ældste sikre herhjemme-fra, men dermed er ikke sagt, at den også er tilvirket hos os. Den kan skønnes at stamme fra 1000-tallet, men dengang var

Fig. 3. Adalward-kalken fra Skara.

The Adalward chalice from Skara, Sweden, c. 1:1.

Fig. 4. Tømmerup-kalken.
The Tømmerup chalice,
c. 1:1.

Sverige langtfra kristnet, hvilket – foruden ejernavnet – gør det højst rimeligt, at kalken har hørt til en fremmed rejseklerks i udlandet tilvirkede udstyr. Jellingebægeret er derimod et nordisk produkt, smykket i nordisk stil som det er, måske betyder det da ikke så meget, at det ikke i alle detaljer er skabt efter samtidige europæiske normer. Bortset fra Adalward-kalken er der ikke i hele Skandinavien bevaret een eneste nadverkalk fra vore to første, kristne århundreder, det er derfor ikke udelukket, at kalke af façon som Jellingebægeret dengang slet ikke har været noget særsyn. To jordfund, eet fra en dansk, et andet fra en norsk kirkegård, tyder virkelig på, at der hos os, jævnsides med den i Europa ellers almindelige, har eksisteret en type rejse- eller præstekalke, hvis form var beslægtet med eller afledt af Jellingebægerets.

Det danske stykke (fig. 4), der er af sølv, indkom 1876 til Nationalmuseet med den forklaring, at det var fundet ved gravkastning på Tømmerup kirkegård (Arts hrd., Holbæk amt), knap 2 m fra kirkeskibets mur, godt 1,5 m dybt, i løs jord. Det blev dengang anset for en præstekalk, men senere har man tvivlet herpå og ment, at det nok snarere var et lille mundbæger fra den ældre middelalder. Grunden til tvivlen var naturligvis, at præstekalke »næsten altid synes at efterligne kirkekalkenes halvrunde skålform«, men sikkert og vist er det, at hvis Tømmerupbægeret skal være en mundkop, så er det et særsyn blandt vort middelalderlige bordtøj. Det er heller ikke let at se, hvad en tørstig tid, der ikke kendte til snaps, har kunnet stille op med dette ialt kun 5,5 cm høje fingerbøl. Dateringen til ældre middelalder skyldes sikkert, at bægeret langs randen har indgraveret en række runelignende tegn, ulæselige

Fig. 5. Åseral-kalken.
The Åseral chalice, c. 1:1.

karakterer på nær alfabetets tre første runer, og måske spredt et par flere¹²).

Det norske stykke (fig. 5) er af bronze, har nøjagtig samme nodus-, cuppa- og samlede højde som Tømmerupbægeret, men er drøjere og grovere i formgivning og gods. Det omtales i (Oslo) Universitetets Oldsaksamlings tilvækst for 1918: »Lille bæger af form som en lille kalk. Foden er rund, svagt hvælvet og stærkt beskadiget. Skaftet består kun af nodus, som er dobbelt konisk. Bægeret ser ud som en omvendt, tvært afskåren kegle. Samlet højde 5,5 cm. Tværmål over munden 4–4,5 cm. Bægeret, der mulig kan have tjent som »gravkalk« nedlagt i en gejstlig grav, er fundet på Åseral kirkegård lige ved Åseral kirke, V. Agder. – Sammen med bægeret fandtes en del menneskeknogler«¹³).

Sålænge Tømmerupbægeret stod alene, kunde man måske nok være i tvivl om, hvad det havde været brugt til, nu, da det norske bæger, der ligner det så meget i form og har præcis samme størrelse, er kommet til, er der mindre at betænke sig på. Det er rimeligt at anse disse to småkar, der er fundet under analoge omstændigheder, på kirkegårde, ganske nær ved kirkebygningen, for kalke, medgivet gejstlige på deres sidste rejse. De må være middelalderlige, eftersom det ikke er protestantisk skik at give præsten hans kalk med i graven. Dateres nøjere kan de vel ikke, men som anført er Tømmerupkalken blevet regnet til den ældre del af perioden og intet hindrer, at Åseralkalken kan være lige så gammel. Det spiller dog i dette tilfælde ingen rolle, at vi ikke kender de to gravkalkes nøjagtige alder. De ligner hinanden så meget, at man her burde kunne tale om en særlig kalktype, til hvilken også Jellingebægeret kunde reg-

nes. Stillet side om side (fig. 6) virker de tre kar så indbyrdes beslægtede, at man vel turde skrive de små afvigelser, der er, på aldersforskellens kappe. Man må hævde, at der hverken fra alderens, formatets eller formens side er noget som helst til hinder for, at Jellingebægeret kan være en kristen kalk, og da snarest en rejsekalk. Ornamentikken behøver vi ikke beskæftige os med. Det er velkendt, at Irland har bevaret en lang række kristne kultgenstande, der er prydet med dyreornamentik, og biskop Ranulf Flambard af Durham († 1128) var gravlagt med en krumstav af jern, hvis med sølv indlagte dyreslyng er udført i sen runestensstil og sikkert er et nordisk arbejde¹⁴). – Så vidt tør vi gå på det foreliggende grundlag. Et tvingende bevis kan ikke føres, fremtiden vil måske kunne give det, vel nærmest i form af et til Jellingebægeret aldeles svarende, nyfundet stykke, hvis indskrift, dekoration eller fundomstændigheder hæver den sidste tvivl.

Men selv om nu Anjou har ret, og Jellingebægeret sandsynligvis er en kristen kalk, nordens ældste – lad os sætte det er det – følger så deraf, at gravkammeret i nordhøjen i Jelling har rummet kong Harald?

Så vidt vi ved har gravkalke været forbeholdt gejstligheden: bisper og andre præsteviede mænd. Skal Jellingekalken afgøre, hvem der har hvilet i højen, så tyder dens tilstedeværelse da snarest på, at den gravlagte har været præst, efter de storslåede omgivelser at dømme mindst en biskop af kongeligt blod. En sådan person kan have eksisteret i 900-tallet, men det vilde vel ikke falde nogen ind at mene, at f. eks. en af Odinkar'erne kunde være højlagt i Jellinge. En kalk, der har rummet symbolet på Kristi blod, et kar, hvormed messeofret er blevet fejret, er uhørt gravgods for en kristen lægmand, han være konge eller ej. Selv om kong Harald som hedning kunde have været sit folks religiøse overhoved – et forhold, om hvilket vi intet ved – kan han ikke som kristen have usurperet sig en præsts rettigheder. Og selv om det virkelig var Harald, der var bisat i gravkammeret, så måtte kalkens tilstedeværelse alligevel betragtes som en grov uorden, en nedlæggelse på tværs af kristen skik og brug af en ganske naivt opfattet, magisk kraftig ting, som på uautoriseret vis har skullet sikre den døde en lykkelig hedenfart. Men en sådan tjeneste har man også kunnet gøre andre end netop kong Harald. Hvem som helst, en kristen eller en hedning, den nylig døbte Harald, eller kristensympatisøren Harald, eller en person fra hans omgivelser, kan have sikret en kær afdød på denne – katolsk set – groft overtroiske måde.

Anjou har fortjenesten af at have fremhævet, at den store Jellingesten og gitterstumperne fra gravkammeret stort set må være samtidige. Men hvornår er stenen rejst? Der er givet særdeles gode grunde for snarest at sætte den tidligt i Haralds regering, kort efter hans dåb¹⁶). Denne har senest fundet sted lidt over midten af 960'erne, muligvis er årstallet

965–66 rigtigt. Harald var døbt, da han døde, hans hedenfart sikret. Gorm, som jo må være begravet af Harald, døde så vidt man ved som hedning. For en kristen betragtning måtte hans sjæl være i den yderste fare, det kunde da være nærliggende at give ham et par ting med på vejen, kalken og korset, som han i nødsfald kunde vise S. Mikael og S. Peter. Hvem kan lodde det? I Jelling må både milieu og overbevisninger have været stærkt blandede omkring midten af 900-tallet.

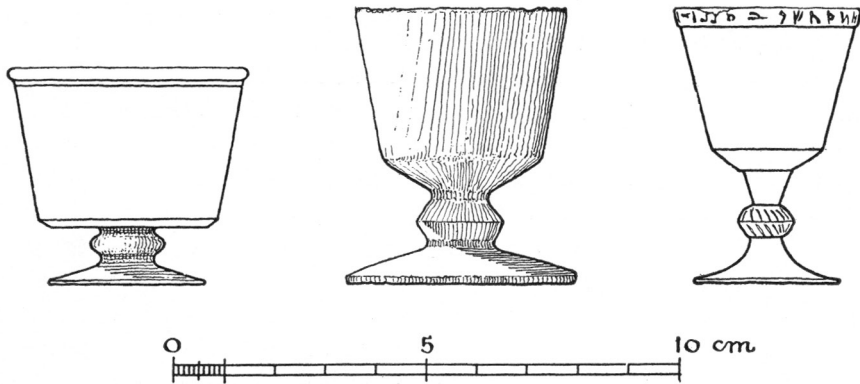

Fig. 6. Sammenligning af kalkene fra Jelling, Åseral og Tømmerup.
Comparison of chalices from Jelling, Åseral and Tømmerup. 2:3.

Vil man absolut knytte et navn til det tomme, nu vist helt fortærede gravkammer i den nordre høj, så er Gorm stadig det bedste bud, ikke alene fordi han nævnes i indskriften på Haraldsstenen, men ganske særlig fordi hans død rimeligvis omtrent kan falde sammen med, i tid ialtfald ligger nærmest op til Haralds storslåede udbygning af monumentkomplekset. Af den lille runesten må man vel kunne udlede, at Thyre døde før, måske adskilligt før Gorm, og det er da ikke utænkeligt, at hun bør gå helt ud af sagaen. I Jelling er der kun påvist een virkelig grav, den i nordhøjen, og der kan man vanskeligt anbringe hende uden at ty til et kunstgreb, tanken om en sammenflytning, en genbegravelse med Gorm, for hvilken der ikke er tvingende hjemmel. Vi må huske, at kun sagnet – det være så ærværdigt som det vil – afmaler hende som en begavet og stor personlighed, langt overgående sin mand. Historisk set står hendes minde blegere, og hendes reelle betydning har sikkert været mere beskeden. Begge runestenene nævner hende, men ingen af indskrifterne, der jo, som sædvanligt, undlader at give den slags detaljer, siger noget om, at hun også er begravet i Jelling, og både i Læborg og i Bække, ret nær hinanden, midtvejs mellem Jelling og Ribe, ved hærvejen, står der runesten, rejst efter en Thyre, som meget vel kan være hende⁴⁷).

Læborgstenen melder fyndigt, at: »Tue, Ravens ætling, huggede disse runer efter Thyre sin dronning«, Bækkestenen (1.), at: »Tue, Ravens ætling (samme navn!), og Funden, og Gnyble, de tre gjorde Thyres høj«. – Nu, det er på ingen måde sikkert, at denne Thyre er identisk med vor Thyre, men givet er det, at der både her og der og flere steder kan være rejst runestene og gjort tomhøje for Gorms kone, samtidig med at hun er blevet begravet et helt andet sted, der ikke nødvendigvis behøver at være Jelling. Forholdet kan have været det samme som det, Snorre må være blevet stillet overfor, da han opdagede, at Halvdan Svarte, ifølge de oplysninger Snorre nu kan have fået, var mindet ved hele fire høje. Snorre måtte derfor opfinde en sønderlemmelse af liget, vel inspireret af den måde, hvorpå hans samtid udstykkede en helgen. – Harald Andersen har vist, at vikingetidens tomme mindehøj er et reelt begreb¹⁸⁾; og at en runesten så godt som altid er en mindesten, men kun i sjældne tilfælde kan vises tillige at være en gravsten, er kendt nok.

I Jelling har man indtil nu kun fundet een grav, det er derfor nok, men til gengæld såre vanskeligt, at udpege een kongelig afdød. Om den endelige løsning på dette hovedproblem nogensinde kan opnås skal være usagt, en sådan er da heller ikke forsøgt her. Men det er rigtigt at fortsætte bestræbelserne. De kan give meget værdifulde biprodukter, selv om det egentlige mål ikke skulde blive nået.

S U M M A R Y

The Jelling beaker — Scandinavia's oldest chalice?

By comparison with the unsubstantiated guesses concerning the occupants of the "royal barrows" of Upsala and of Borre on Oslofjord one would expect an identification of the Danish royal barrows at Jelling to be within the bounds of possibility. There are only two tumuli, and between them stand two runestones, naming two persons as deceased, King Gorm and Queen Thyre, both historical personages. The inscriptions show the smaller runestone to have been raised by Gorm for Thyre and the larger by Harald Bluetooth for Gorm and Thyre — "Harald who won all Denmark and Norway and made the Danes Christian".

The belief, already established by 1200³⁾, that the two tumuli covered the bones of Gorm and Thyre respectively was unshaken until 1861, the discovery of a wooden grave chamber in the northern mound in 1820, plundered but still containing a few objects of great importance, not having given any grounds for doubt. But in 1861 the southern mound was found to be empty, a result which was confirmed by excavations in 1941 at the same time as it was shown that the southern mound is the later of the two, being built over the apex of an immense stone enclosure based on the northern tumulus⁴⁾.

The numerous theories which have been put forward since 1861 to account for the new situation have almost all assumed that Gorm and Thyre alone are buried at Jelling. The first exception was Sten Anjou's theory ("Fornvännen"

1934) that the southern mound was the cenotaph or cremation grave of both Gorm and Thyre, and that the northern mound, with its grave chamber, was the burial-place of Harald Bluetooth himself. This theory he based partly on the Christian character of three of the most important objects found in the chamber, a little pendant cross, part of a square bowl or tray which he interprets as a paten, and the famous Jelling beaker, which he believes to be a chalice.

The 1941 excavation has shown that Anjou's full theory cannot hold, as the northern tumulus is the older. The question of whether this tumulus is Harald's grave nevertheless remains and is of importance for Late Viking chronology.

There can be no doubt of the Christian character of the cross, whereas it is improbable that the tray fragment is part of the paten, a round chalice normally having a round paten.

The beaker (fig. 1) is of silver, 4.3 cms. high, decorated on the outside with splendid animal ornamentation. Its decoration is undoubtedly Scandinavian, whereas its shape is unique in Scandinavia within the Viking Period. It is the only drinking vessel with a stem and foot known and it is undoubtedly formed like a chalice, with base, nodus and cuppa. It is of a size which is not unusual for burial-chalices, normally travelling chalices, but its disc-like foot and conical angled cuppa do not resemble the known specimens of the period⁹⁾ with high conical foot and rounded bowl (fig. 2). To the latter type belongs the hitherto oldest Scandinavian chalice, that from Skara cathedral in Sweden (fig. 3)^{10) 11)}.

But while the Skara chalice is probably imported the Jelling beaker is of Scandinavian manufacture and may therefore well deviate from the European pattern. No other chalice of the first two centuries of Christendom in Scandinavia is known. However, two specimens, loosely dated to the Medieval Period, have been found in churchyards, the one at Tømmerup in Denmark (fig. 4)¹²⁾ and the other at Åseral in Norway (fig. 5)¹³⁾. If these two be set side by side with the Jelling beaker (fig. 6) the three give such an impression of a well-defined type that one might well ascribe what variations exist to differences in age.

But even though the Jelling beaker is therefore probably a Christian chalice does it therefore follow that the northern mound at Jelling is the burial place of King Harald? So far as we know grave-chalices were the prerogative of church dignitaries and it is unthinkable that the receptacle of Christ's blood would be part of the burial furnishings of a layman, even of a king. Such an irregular inclusion, against the customs of the church, smacks of a naive belief in the power of an object of Christian ritual to ensure the salvation of the person buried with it. But this magic would work equally well for anyone, Christian or heathen. Harald was baptised before he died and his salvation assured, whereas Gorm had died as a heathen and his soul, from a Christian standpoint, would be in extreme danger. It would therefore appear reasonable to give him a few objects in his grave which he could, if necessary, produce to St. Michael and St. Peter.

Gorm is therefore still the best suggestion for the occupant of the chamber in the northern mound. Thyre, on the other hand, may not be buried at Jelling at all. Two other runestones, at Læborg and at Bække, close to each other and halfway from Jelling to Ribe, were raised in memory of a Thyre who may well have been her¹⁷⁾.

C. G. Schultz.

★

NOTER

¹⁾ Kort udredning i Gunnar Ekblom: Forntid och fornforskning i Skandinavien, Stockholm 1935, s. 261 ff. Et referat af Birger Nermans studie: Vilka konungar ligga i Uppsala höggar, Uppsala 1913. ²⁾ De norske Ynglingekongers grave (Borre, Oseberg, Gokstad), se A. W. Brøgger: Borrefundet og Vestfoldkongernes graver, Kristiania 1916 (= Videnskabselskapets skrifter II. Historisk-filos. klasse, 1916, No. 1), s. 34 ff. ³⁾ M. Cl. Gertz: En ny Tekst af Svend Aggesøns Værker, Kbhvn. 1915, s. 78-79, linje 13-19. - Kilden til Svend Aggesøns viden om gravene i Jelling er sandsynligvis Haraldstenen. Se herom Lauritz Weibull: Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000, Kbhvn.-Lund 1911, s. 7 ff. ⁴⁾ Acta archaeologica XIII (1942), s. 65 ff. og: Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1943, s. 19 f. ⁵⁾ C. G. Schultz i Danmarks Kirker, Københavns Amt (Roskilde domkirke): Estrids stenkirke og Svend Normands katedral, s. 1268 f., 1271 f., s. st.: Stifternes pillegrave, s. 1763 f. ⁶⁾ Jakob Kornerup: Kongehøiene i Jellinge, Kbhvn. 1875, s. 21. ⁷⁾ Schedula diversarum artium (3. bog, kap. 26), fra den ældre middelalder, giver følgende anvisning på, hvorledes man laver patenter: »... skær en med passeren omskreven skive, der er lige så bred, som kalken er høj fra den underste del af foden til randen (foroven) og lidt mere, indbank i den en fordybning, som i bredde svarer til det øvre kar (cuppa'en), så at skiven lige netop kan ligge i karret«. ⁸⁾ Oversigtsværket er Joseph Braun (S. J.): Das christliche Altargerät, München 1932. ⁹⁾ Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, 13. Bd., 3. Abt. (Die kirchlichen D. d. St. Trier m. Ausn. d. Domes), Düsseldorf 1938, s. 94. ¹⁰⁾ H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III, s. 651. ¹¹⁾ Om de to missionsbisper Adalward, se: Adam af Bremen, ed. Schmeidler, Leipzig 1917, s. 247 og 255, med noterne. ¹²⁾ Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks runeindskrifter, 1942, sp. 296, med de her givne henvisninger. ¹³⁾ Oldtiden, Tidsskrift for nordisk forhistorie, Bd. IX, Kria. 1922 (Universitetets Oldsaksamlings tilvekst 1918-19, s. 137 f.). ¹⁴⁾ T. D. Kendrick: Late Saxon and Viking art, London 1949, s. 117 f. - Kendrick mente, at krumstaven var engelsk, men den lille, tættrukne »terminal knot«, som han anså for et specielt engelsk træk, kendes fra svenske runesten. De af ham gengivne udfoldningstegninger af ornamentikken er slette kopier efter et ældre litografi. ¹⁵⁾ Vilh. la Cour: Kong Haralds tre Stovværker, i Årb. f. Nord. Oldk. 1934, s. 55 f. ¹⁶⁾ Argumenterne for og imod at det kan være Gorms dronning, runestene i Læborg og Bække omtaler, er opregnet i Vilh. la Cour: Danevirkestudier, 1952, s. 150 ff. ¹⁷⁾ Harald Andersen i Kuml 1951, s. 91 ff.